

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARINDAN — SAYI: 173

JEAN DENY ARMAĞANI
MÉLANGES JEAN DENY

Hazırlayanlar :

JÁNOS ECKMANN
AGÂH SIRRI LEVEND
MECDUT MANSUROĞLU

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 5 8

ŞEYHÎ'NİN "HUSREV Ü ŞİRİN"İ

FARUK K. TIMURTAŞ (İstanbul)

Değerli bilgin JEAN DENY için hazırlanan armağana, onun da daha önceleri üzerinde çalıştığı Şeyhî ile ilgili bir konuda yazı vermek uygun olacaktı. Üstad türkolog J. DENY'nin Encyclopédie de l'İslâm'daki *Shaikhî* maddesi (IV. c., 290—291. s. bk.), şair ve eserleri hakkında kısa, fakat derli toplu ve özlü bilgiler vermektedir.

XV. yüzyılın ilk yarısında geniş bir şöhret kazanan Şeyhî, Ahmed-i Dâ'î ile birlikte, divan şiirimizin ilk büyük üstadı sayılmaktadır. Çeşitli eserler veren Şeyhî'nin en büyük eseri *Husrev ü Şirin* mesnevisidir. Bu çok önemli eser üzerinde, son zamanlara gelinceye kadar, esaslı bir inceleme ve araştırma yapılmamıştı. Ancak 1950 yılında yapılan bir doktora tezinde şair ve eseri geniş şekilde ele alındı (FARUK K. TIMURTAŞ, *Şeyhî ve Husrev ü Şirin*'i, 2 cilt, Türkiyat Enstitüsü, tez 338).

Bu yazımızda, eser hakkında bilinmesi gereken genel bilgileri veriyoruz. Zikredilen beyitler, adı geçen tezin 2. cildini meydana getiren tenkidli metinden alınmıştır; sayılar beyit numaralarını göstermektedir.

ŞEYHÎ'NİN MESNEVİ TARZI HAKKINDAKİ TELÂKKİSİ

Şeyhî, edebî neveleri içinde, bilhassa, mesnevi tarzına ehemmiyet ve değer vermiştir. Şairlikteki kudreti gösteren ölçünün, mesnevi olduğuna kanidir. Şiir nakdinin mehekki mesnevidir, diyor. Gazel tarzında kuvvetine inanmakla beraber, asıl hünerin mesnevi yazmak olduğunu ileri sürüyor. Çünkü, ona göre, gazel bir kaç ev meydana getirmeğe benzediği halde, mesnevi nazmetmek bir şehir kurmak gibidir; ve asıl marifet de budur:

Gazel tarzında ger kalbün kavîdür
Mehekki nakd-i kavlün mesnevîdür
Heves nakşiyle ider her bir üstâd
Biş on beytün der ü divârın âbâd

Hüner bir şehir bünyâd eylemekdür
 Der ü divârın âbâd eylemekdür
 Ki her bir beyti ma'mûr ola mecmû'
 Felekden sathı a'lâ sakfı merfû'
 (567—570. b.)

Mesnevi üzerindeki düşünce ve telâkkisini bu suretle ortaya koyan Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'i, eserleri arasında en ehemmiyetlisi ve en kuvvetlisidir. Şeyhî'nin şahsiyetini, en fazla bu eserde buluyoruz.

Şeyhî, *Husrev ü Şirin* mevzuunu kendinden önce ve sonra gelen Türk şairleri arasında, en muvaffakiyetle işleyen şairdir. Bir çok müellifler, Şeyhî'nin eserini, türkçede yazılan *Husrev ü Şirin*'lerin en güzeli olarak tavsif etmişlerdir.

TELİF SEBEBİ, KİME TAKDİM EDİLDİĞİ,
 YAZILDIĞI YER VE ZAMAN

Şeyhî, eserin "Ender sebab-i nazm-i kitâb" faslında (551—617. b.) *Husrev ü Şirin*'in telif sebebini şöyle anlatıyor:

Muztarip olduğu bir zamanda, "can hâtifi" gönlüne sesleniyor. "Niçin gönlün hastadır?" diyor, "eğer ölmedinse, adını dirilt. Âlemde adı yaşayan kimse, ölmemiş demektir. İnsanın dünyada kalanı adıdır. Öbür şeyler bir yalandan ibarettir. Çok malın mülkün yok diye üzülme, senin de gönlün cevherlerle, hazinelerle doludur. Cihana bu cevahirlerden saç. Gazel tarzında kuvvetlisin. Fakat sözün değerini gösteren mesnevidir. Öyle bir eser ortaya koy ki, söz mülkünde hutbe senin adına okunsun."

Bu sözler üzerine şairin ızdırabı bir az dinmiştir. Hâtif'e cevap veriyor, diyor ki: "Çok güzel nasihatlar verdin. Fakat, iyi bir eser meydana getirmek için, hikmet, şeriat, belâgat, iyi geçinme, emniyet ve feragat gerektir. Bunlar bulunmaz ve gönül huzur içinde olmazsa, nasıl eser yazılabilir? Ben bir köşede aç, kimsesiz, garip, hasta ve muztarip yaşıyorum. Yüreğim alçakların elinden parça parça oldu. Allah beni öyle bir yerde yetiştirdi ki, sağımdan solumu ayıramıyorlar. En iyisi eşek anırmasımı İsa nefesine tercih ediyor. Fazilet onlara göre para ve maldır. İşitilen sözü kolaylıkla anlayamazsa, şairlik tabiati ne kadar kuvvetli olursa olsun, sonunda gevşer. İncinin katır boncuğundan fark edilemediği yerde, düşünce denizine neden dalayım?"

Buna karşılık Hâtif şunları söylüyor : "Senin bu behanen evhamdır ve sakat bir düşüncedir. Hayali ve şüpheyi bırak. Gerçek ve hak sözünü esas al. Bu dünya fanidir, onu bir yana koy. Ebedî ad bırakmak istiyorsan, söze (şiire) çalış. Etrafında sözden anlayanlar bulunmuyorsa, zarar yok. Söz kanatlıdır, uçar, ehlini bulur. Hasetçiler için düşünme. Nimet sahiplerinin kıskanılması, şaşılacak şey değildir. Çünkü her gizli hazinenin yılanı, her gülün dikenidir. Sen bu bâtil fikirleri terk et; Allahtan inayet ve devrin sultanından himaye um. Çünkü padişah, hüner kıymetini bilen bir kimsedir; kendisi de hüner sahibidir. Kuvvetli görüşe maliktir. İştan anlayan her hangi biri kılı kıldan seçebiliyorsa, bil ki, onun kılı kırk yaracak derecede dikkati vardır. Eseri onun adına meydana getir." Hâtif'in bu sözlerinden şair kıvanç duyar ve eserini padişah için hazırlamağa koyulur.

Şeyhî, eserini sunduğu padişahın adını aşağıdaki beyitlerde açıklamaktadır:

Sorarsan kimdür ol Hakdan müeyyed
Direm SULTÂN MURÂD ibni Muhammed
Bileli demden adın âl-i âdem
Murâd anunla buldı ehl-i âlem
Murâd-ı cân ü maksûd-ı cihândur
Anın hurmetlü adı hırz-ı cândur
Kamunun devlet ile çıksa adı
Anun devlet mürfidi dîn murâdı
Hudâyâ çün şeref virdün bu ada
İrişdür iki âlemde murâda

(47. s., 622—626. b.)

Murâd ol k'ola şeh bigi müeyyed
Kala adıyla âlemde müebbed

(3. s., 31. b.)

İrür Şeyhî 'de oldur cân murâdı
Kamu maksûdına Sultân Murâd'ı

(484. s., 6617. b.)

Bütün kaynaklar, *Husrev ü Şirin*'in II. Murad namına ithaf edildiğini bildirmektedir. Şehî tezkiresinde, eserin II. Murad emriyle yazıldığı kayıttır. Şehî'nin anlattığına göre,

Şeyhî'yi çok takdir eden padişah, onu vezir yapmak ister. Şairi çekemeyen müfsit rakipleri, II. Murad'ı "Hamse-i Nizamî gibi bir kitap yazsın, öndan sonra vezir yaparsınız" diye iğva ederler. Sultan Murad, Şeyhî'yi imtihan için, Nizamî'nin eserini verir. Şeyhî, içinden *Husrev ü Şirin*'i seçer ve tercümeğe başlar. Bin kadar beyit nazmettikten sonra, çeşni için, padişaha arz eder. Padişah çok beğenir, ihsanlarda bulunur. Şehî'nin bildirdiği bu vakanın gerçekliğini tesbit edemiyoruz.

Yazdığı *Süleymanname* (*Şehname*) nin, seksen ciltten müteşekkil olduğu rivayet edilen,¹ Firdevsî-i Rumî (Firdevs-i Tavîl), eserinin dibâçesinde; "*Husrev ü Şirin*'in, Germiyan beyzadelerinden Mustafa Çelebi namına nazma başlandığını; fakat tamamlanmadan Çelebi'nin öldüğünü, eserin Sultan Murad emriyle ikmal ve onun adına ithaf edildiğini" bildirmektedir.²

Zaman itibariyle, Şeyhî'ye, tezkire sahiplerinin hepsinden daha yakın bulunan Firdevsî-i Tavîl'in bu sözleri belki de doğrudur. Fakat, hurafatla dolu olan eserlerinin, ciddiyet ve mazbutluktan uzak bir mahiyette bulunuşu, bizi bu noktada haklı olarak şüpheye düşürüyor. Şeyhî'nin bu noktaya hiç temas etmemesi, hep II. Murad'dan bahsetmesi, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir husustur.

Husrev ü Şirin, II. Murad'ın tahta geçmesiyle yazılmağa başlanmış ve Şeyhî'nin ölümüne kadar tamamlanamamıştır. Bu vaziyete göre, h. 824—832 yılları arasında nazmedildiği ortaya çıkıyor.

Şeyhî, eserini ya Kütahya'da, yahut Edirne'de II. Murad'ın sarayında telif etmiştir. Birinci ihtimal daha kuvvetlidir.

HAMMER, Keşişdağı'nın (Uludağ) güzelliğinden, ulema ve âbidlerin, şairlerin ta Bizans devrinden beri oraya gittiklerinden bahsederek şöyle diyor:

"Osmanlıların ilk şair-i bayalisi Mollâ Şeyhî, *Husrev ü Şirin*'ini orada yazardı."³

Husrev ü Şirin'in Bursa'da yazıldığına dair, HAMMER'in bu sözleri, hiç bir vesikaya dayanmadığı için, bir tahminden ileriye gidememektedir.

¹ FUAD KÖPRÜLÜ, *Firdevsî: İA IV*, 649. s.

² FAİK REŞAD, *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye*, 81. s.

³ *Hammer tarihi*, ATA trc., 164. s.

MUHTEVİYATI

Husrev ü Şirin, büyük hacimde bir mesnevidir. Sekiz nüshayı karşılaştırarak elde ettiğimiz tenkidli neşre esas olan nüsha 6944 beyitten müteşekkil bulunmaktadır.¹ FEVZİYE ABDULLAH 6370 beyit tesbit etmiştir.²

Elimizdeki nüshalardan birisinde,³ beyitler numaralanmıştır. Bazı sahifelerde beyit miktarını bildiren sayılar vardır. 379 sahifeden ibaret olan bu nüshanın 361. sahifesinde 6530 rakamı görülüyor. Yanında bu rakamın bulunduğu beyit bizim nüshada 6638. beyte tekabül etmektedir. Aradaki 100 fark 3700. beyitten sonra başlamaktadır.

Husrev ü Şirin'de, hikâyeye girmeden önce, 775 beyitlik bir kısım gelmektedir. Bu kısım dua, münacat, tevhit, tevhit mertebeleri, nât, yaratılış ve yaratıcıya ait hikmet bahsı, kitabın nazım sebebi, II. Murad medhiyeleri ve padişaha nasihat yolu hitap başlıklarını taşıyan, mesnevî ve kaside şekilleriyle yazılmış 13 parça manzumeden meydana gelmiştir.

Esas hikâye 11 bölümden ibarettir. Bu bölümleri, "matla'-ı dâstân" başlıklarıyla, bizzat Şeyhî ayırmıştır. Şair bu bölümlere başlarken, bölümdeki vakalarla ilgili şekilde, kendine veya kalemine hitap eden 10—15 beyitlik birer giriş yapmaktadır. Her bölüm de muhtelif fasillara ayrılmıştır.

Baştaki giriş kısmı da dahil, *Husrev ü Şirin*'deki fasılların sayısı 105 i buluyor. Bu sayıya küçük oldukları için numaralanmadığımız bazı fasıllarla gazeller ve eserin son kısmındaki Husrev ile Büzürg-ümid arasında geçen konuşmanın fasılları dahil değildir.

Eser içinde Husrev, Şirin ve Ferhad dilinden söylenmiş 26 gazel vardır. Ayrıca Şirin ağzından yazılmış kaside şeklinde bir münacatla, Ferhad dilinden söylenmiş 7 hendlik bir terciübend de bulunmaktadır.

¹ FARUK TİMURTAŞ, *Şeyhî ve Husrev ü Şirin*'i, Türkiyat Enstitüsü, tez 338, 2. cilt.

² *Ferhad ile Şirin*: İA IV, s. 569.

³ İnkilâp Ktp. M.C. kısmı, yazmalar nr. 82.

ESERİN KONUSU

Mevzu, İran (Medâyin) hükümdarı Hürmüz'ün oğlu Husrev ile, Ermen melikesi Mehîn Bânû'nun yeğeni Şirin arasındaki aşk macerasıdır. Husrev, Şirin'i kulaktan işiterek sever. Şirin ise, kendisine hile ile gösterilen resmini görerek ona âşık olur.

Husrev, babasının korkusuyla Azerbaycan'a kaçtığı zaman, Ermen'e gelmişti. Şirin, o sırada Husrev'i görmek için Medâyin'e gitmiş bulunuyordu. Husrev, memleketinde isyan olduğunu ve tahtın kendisine kaldığını öğrenerek Medâyin'e döndü. Âsi kumandan Behrâm-ı Çübîn ile mücadele etti, muvaffak olamadı. Tekrar Ermen'e kaçtı. Sevgilisiyle buluştu. Fakat Şirin, tahtını yabancı ellerden kurtaramayacak kadar erkek olmayan bir adamla evlenemeyeceğini katî olarak söyler. Bunun üzerine Husrev kızarak sevgilisinin yanından uzaklaşır ve Rum kayserine yardım istemeğe gider. Kayser ona asker temin eder ve kızı Meryem'i verir. Husrev, Behrâm'ı yenerek tahtını kurtarır. Meryem'le evli olmakla beraber, Şirin'i unutamaz. Şirin, o esnada, Mehîn Bânû'nun vefat etmesiyle Ermen hükümdarı olmuştur. Fakat Husrev'in aşkıyle tahtını bırakarak, Medâyin'de daha önce yaptırdığı kasra çekilir.

Şirin küçüklükten beri taze süt içmeğe alışıktır. Halbuki kasrı otlığa uzak bulunuyor. Ferhad adlı bir mühendis kasırla otlak arasına bir su yolu yapar. Ferhad daha ilk gördüğü günden itibaren Şirin'e âşık olmuştur. Sevgisi gittikçe artarak sahralara düşer. Ferhad'ın aşkı her tarafta duyulunca Husrev, Bisütûn adlı sarp ve kayalık dağı yarmak şartıyla, Şirin'i kendisine bırakacağını teklif eder. Yapılacak iş çok güçtür. Fakat Ferhad büyük bir şevkle dağı yarmağa koyulur. İş bir hayli ilerledikten sonra, Husrev vaziyetten kuşkulanır. Bir kocakarı vasıtasıyla, ona yalan yere, Şirin'in ölüm haberini yollar. Buna inanan Ferhad, kendini dağdan atarak intihar eder.

Bir müddet sonra, Meryem'in ölmesiyle Husrev serbest kalır. Fakat Şirin nazlanmaktadır. Bunun karşısında Husrev, Şeker adlı bir güzele meyil duyar. Bir az onunla gönlünü eğlendirir. Nihayet Şirin'le evlenirler.

Şeyh'nin eseri burada bitiyor. Nizâmî'de bundan sonra Şîrûye vakası bulunmaktadır :

Husrev'in, Meryem'den olan Şîrûye adlı çok fena huylu oğlu vardı. Şirin'e göz koymuştu. Bir gece, Şirin ile yatan Husrev'in odasına bir adam göndererek babasını katlettirir. Şîrûye'nin evlenme teklifini kabul eder gibi görünen Şirin, Husrev'e yapılan muhteşem cenaze merasimine iştirak ettikten sonra, kocasının tabutu üzerine kapanarak orada intihar eder.

Hikâyenin bu en romantik ve en trajik kısmı, Şeyhî'nin eserinde, her halde kendisinin ölümü dolayısıyla bulunmamaktadır. Cemalî'nin zeylinde, Şeyhî'nin, Büzürg-ümid ağzından ifade edilen hikmet bahsini tamamlarken öldüğü tasrih ediliyor.

Bu noksanlığı, başka bir sebebe' istinat ettirmek pek de mümkün değildir. Meselâ, Şeyhî'nin, kendi de hükümdar olan bir hükümdar karısının intiharını şeriata uygun bulmadığı için bu kısmı yazmadığını ileri sürmek, doğru bir izah olmaz kanaatindeyiz.

HÜSREV Ü ŞİRİN'E YAZILAN ZEYİL

Şeyhî'den bahseden hemen hemen bütün eserler, onun ölümlüyle *Husrev ü Şirin*'in noksan kaldığı ve eseri yeğeni Cemalî'nin tamamladığını yazmaktadırlar. Bir çoğu bu hususta mübhem ifade kullandığı için, eserin Cemalî tarafından ikmal edildiği kanaati yer tutmuştur. Halbuki, Cemalî'nin yaptığı iş, eseri tamamlamak değil, ona bir zeyil yazmaktır.

Cemalî, Şeyhî'nin kaldığı yerden başlayıp Şîrûye meselesini anlatarak, Nizamî'de olduğu gibi, macerayı bitirmemiştir. 109 beyit olan¹ ve iki parçadan teşekkül eden zeyil manzumesinin birinci kısmında Şeyhî'nin ölümünden, ikincisinde Sultan Murad'dan bahsetmiştir.

ÂŞIK ÇELEBİ ve ÂLİ, Cemalî'nin hangi beyitle zeyle başladığını bildirdikleri halde, bu nokta uzun zamanlar fark edilmemiştir.

İlk defa HAMMER, Cemalî'yi Şeyhoğlu ile karıştırmasına rağmen,² bu hususu doğru göstermiştir. Fakat zeyil işinin bir ikmal olmayıp iki şeyden bahseden bir manzume olduğunu ilk

¹ J. DENY, zeylin 111 beyit olduğunu yazmıştır. Biz, muhtelif nüshaları karşılaştırma sonunda 109 olarak tesbit ettik.

² Cemalî'nin hayatı ve eserleri için bk. FARUK TIMURTAŞ, *Fatih devri şairlerinden Cemalî ve eserleri*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1951), 189—213.

söyleyen GİBB'dir. Son zamanlarda J. DENY de bu zeyli doğru şekilde izah etmiştir.

Cemalî'nin yazdığı zeyil

Gelün iy bilü câmin nûş idenler
Bu hikmet sözlerini gûş idenler

beytiyle başlıyor. 63 beyitlik ilk kısımda, Şeyhî'nin öldüğü bildiriliyor; bu kısımda

Hemân-dem irdi fermân-ı ilâhî
Kazâ-yı Hakk ü emr-i pâdşâhî

.....
Bu söz irdi çü gaybî tercemândan
Revân eyledi rûhı Şeyhî cândan

gibi beyitler vardır.

İkinci kısım II. Murad methiyesidir. Cemalî şöyle diyor:

O yirde yatduğınca ömrin Allâh
Ana vîrsün ki oldur âleme şâh

.....
Velî kalmamağa bu nusha ebter
Şehün zikriyle hatm oldı serâser.

Bu suretle o, eserin sonu padişah methiyesinden eksik kalmamış diye bu manzumeyi ilâve etmiş olduğunu bildirmektedir.

Sehî bu zeyli ".....Şeyhî sözlerinden fark olmaz, hakk-el-insâf gayet hoş eylemişdür" sözleriyle methetmektedir.

ESERİN VE ELE ALDIĞI AŞKIN MAHİYETİ

Husrev ü Şirin, mevzuundan da anlaşılacağı üzere bir aşk mesnevisidir. Dinî, tasavvufî ve ahlâkî mahiyette bir eser değildir. Tarihî hâdiseleri, yahut ilmin herhangi bir şubesine ait bahisleri de mevzuu olarak seçmemiştir. Eserde Husrev ile Şirin arasındaki aşk macerası hikâye edilir.

Öğretici (didaktik) bir vasıf taşımayan *Husrev ü Şirin*, tamamıyla hissî bir eserdir; romantik bir aşk hikâyesidir.

Böyle olmakla beraber, kendisine hâkim olan dünya görüşü ve ideolojiye uygun olarak şair eserde, yer yer ve sırası düştükçe, ahlâkî öğütler de vermektedir. Bu sebeple Lâtîfî, *Husrev ü*

Şirin'e "mev'izet-âmîz" sıfatını vermekte ve şunları söylemektedir:
 "... ve kitâb-ı Husrev ü Şirin, gerçi bir iki mürde-i
 füslerde hakkında fesâne ü efsânedir; lâkin ma'na yü-
 zinden izhâr-ı, ulûm ü ma'ârife illet ü behânedir."

Şeyhî *Husrev ü Şirin*'de beşerî ve maddî bir aşkı anlatmış-
 tır. Onun ele aldığı aşk, ne Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnun*'undaki
 gibi ilâhî ve plâtonik, ne de Şeyh Galib'in *Hüsnü Aşk*'ındaki gibi
 tasavvufî ve semboliktir.

Bununla beraber, Şeyhî *Husrev ü Şirin*'de bu çeşit aşk
 üzerinde de durmuştur. Ferhad'ın Şirin'e beslediği sevgi maddi
 değil, plâtoniktir. Fakat, *Husrev ü Şirin*'de aşkın bu iki cephesi
 işlendiği halde, Husrev'in maddî aşkı Ferhad'ın ilâhî aşkına
 galip gelmiştir.

Şeyhî, Husrev'in maddî aşkını tasvir ederken, bir hayli açık
 sahneler koymağı da mahzurlu görmemiştir. Husrev'in Şirin'i
 öpmesi, kucacağına alması, pınarda çıplak yıkanırken görmesi gibi
 hususları anlatabilmektedir. Nizamî gibi, o da Husrev ile Şirin'in
 zıfâfı bahsine oldukça uzun yer ayırmıştır.

Bunlar Nizamî'den nakledilmekle ve bu çeşit tasvirler İran
 edebiyatında tabîî sayılmakla beraber, Şeyhî'nin böyle hareket
 etmesi Türk edebiyatının o zamanki içtimaî ve edebî telâkki-
 lerine bir az muhaliftir sanıyoruz.

VEZNİ

Husrev ü Şirin, aruzun hezec bahrinin mefâilün mefâilün
 feülün vezniyle yazılmıştır.

Şeyhî zamanına kadar gelen mesnevilerin çoğunda remel
 bahrinin kullanıldığını görüyoruz. Buna Mevlâna'nın *Mesnevi*'-
 sini bu vezinde yazmış olması sebep gösterilebilir.

Sultan Veled'in *Rebabname*'si, Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf
 ve Zeliha*'sı, Tursun Fakih'in *Yemen'de Mukaffa kalesi destanı*,
 Gülşehrî'nin *Mantık-ut-tayr tercümesi*, Âşık Paşa'nın *Garibname*'si,
 Ahmedî'nin *İskendername*'si, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i hep
 fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle nazmedilmiş bulunuyor. Sultan
 Veled'in *İbtidaname*'sinin vezni hafif (feilâtün mefâilün feilün),
 Hoca Mesud ve yeğeni İzzeddin'in *Süheyl ü Nevbehar*'ınki ise

mütekarib (feûlün feûlün feûlün feûl) dir. Yalnız Şeyhoğlu'nun *Hurşidname*'sinin vezni *Husrev ü Şirin*'inkine uyuyor.

Görülüyor ki, ilk mesnevilerimizin büyük bir kısmı remel bahri gibi nisbeten sert ve katı bir vezinle meydana getirilmiştir. Şeyhî'nin hezecten bir vezin kullanması mesnevi edebiyatımızda yeni bir ahenk ve yeni bir hava getirmiştir. Fakat Nizami'nin eserinin de aynı vezinle yazıldığını ve bu vezni daha önce Şeyhoğlu'nun da kullandığını unutmamak gerekir.

Şeyhî vezni tam bir muvaffakiyetle tatbik edememiştir. Aruz vezniyle Türk dilinin o asırlarda henüz kaynaşmadığını düşünürsek, Şeyhî'nin bütün kudretine ve çabalamalarına rağmen neden iyi netice alamadığını anlarız. Türkçenin bünyesi aruza kolaylıkla uymuyordu. Bunun için ya arapça ve farsça kelimeler tercih ediliyor, yahut türkçe kelimelerde heceler uzatılıyordu.

Şeyhî, kendinden öncekilere nazaran, aruz veznini türkçeye intibak ettirmekte büyük ustalık göstermiştir. Fakat bu kaynaştırma yine mükemmel olmamıştır.

Şeyhî'nin nazım dilinde, vezin zaruretlerinden ileri gelen bazı aksaklıklar vardır. Bunların başında, türkçe kelimelerde hecelerin uzatılması gelir. Türkçede uzun vokal bulunmadığı için, bu imaleler hoş kaçmamıştır. *A, i, u*'nun uzatılması bir dereceye kadar iyi karşılanabilir ise de, *e, ö, o*'nun uzatılması hiç de iyi olmamıştır. Şeyhî'de bu çeşit imaleler hemen hemen her beyitte görülüyor. İmalesiz beyitlerin sayısı pek azdır. *Husrev ü Şirin*'de vezin zarureti dolayısıyla görülen ikinci aksaklık, kelimelerin birbirine karışarak vokalin düşmesidir. Vokalle biten bir kelimededen sonra vokalle başlayan bir kelime geldiği zaman, ilk kelimedeki vokalin düşerek iki kelimenin birleşmesinden ibaret bu *contraction* (birleşme veya büzülmie) hâdisesinin eserinde iki şeklini görüyoruz. Birincisi, *ki* rabıtından sonra vokalle başlayan bir kelime gelince, *ki*'nin *i*'sinin düşmesidir. Bu suretle, *ki idi* > *k'ildi*, *ki oldu* > *k'oldu*, *ki urdu* > *k'urdu* şekline giriyor.

Ki dolayısıyla vuku bulan bu *contraction*, bir çok şairlerde görülmekte ve XVI. asra kadar devam etmektedir. *Ne için* > *niçin*, *ne oldu* > *noldu* şeklini alarak, bir dil hâdisesi mahiyetiyle bugüne kadar yaşadığı halde, *k'oldu* ve *k'ildi* vezin icabı olarak kullanılmaktan ileriye gidememiş ve dile mal olmamıştır.

Contraction'un ikinci şekli ise, dil hâdisesi olmaktan büsbütün uzaktır. Bu şekil, biri vokalle bitip öbürü vokalle başlayan herhangi iki kelime arasında görülebilmektedir. Vezin zarureti dolayısıyla ortaya çıkan bu çeşit aksaklık için de bir kaç misal veriyoruz :

Ki ya'ni ide Utârid mâhı ta'lim
(828)

Ki gine sıdk ile urdı subh-dem dem
(1252)

Buyurdu ol tâze vü ter güllerle' tîz
(1315)

Kızardı gül bigi illâ şeker-âmîz
(3354)

Hem itdi Rûm kavmine istimâlet
(3718)

Bilürsin âhiri iy her hâle âlim
(3742)

Havâ ceysi itdi cân mülkini garet
(4044)

Çü yağı çoğ ola ider nûrını dûr
(4132)

Külünge nâr agacı iderdi deste
(4934)

Kemâlınden kodı insândan cemâli
(5309)

HUSREV Ü ŞİRİN'İN DEĞERİ HAKKINDA HÜKÜMLER

Kaynaklar *Husrev ü Şirin*'i Türk edebiyatında bu mevzuda yazılan mesnevilerin en güzeli olarak övmektedirler. Muhtelif müelliflerin hükümlerini buraya naklediyoruz:

"Bu kitâbı bir vechile ârâyiş ü hûb ve endâzesin mergub itmişdür ki, sonradan gelen zamâne fâzılları ve devrân kâmilleri Hamse tercemesine çok sa'y-i belîğ ve cehd-i bi-dirîğ itmişlerdür; lâkin elfâz ve ma'nâ bâbında, hikâye bastı husûsında ve câ-be-câ münâsebetle elfâz irâd eylemekte Mevlânâ Şeyhî söze bir mer-tebede selâset ve hikâyeye bir rengile letâfet ve sûret virmişdür ki, kimseye müyesser, belki maktûr-ı nev'-i beşer olmuş degül.

El-hâsıl sözi hadd-i i'câze iletmiş, beyn-el-mevâli v'el-ehâli kitâbı makbûl ve eş'arı menkuldür." (*Sehî Tezkiresi*, matbu, 53. s.)

"Zebân-ı türkîde kıssa-i Husrev ü Şirin'i andan şirin dimiş yokdur. Egerçi ol nazm-ı bî-nazîre nazîre dimiş çokdur, ammâ ol mertebeye irişmiş yokdur. .... Zarâfet-i üslûb-ı mesnevîyi şü'arâ-yı Rûm andan görmişlerdür ve bu husûsda ana iktidâ idüp peyrev olmuşlardır. Mesnevîsi dahi aceb pürsüz ü hâlet-engîzdür ve vâdî-i aşk ü fenâda hâlet-bahş ü mev'izet-âmîzdür." (*Lâtîfî Tezkiresi*, matbu, 216. s.)

"Ve mesnevî semtinde, Husrev ü Şirin kıssasını nazm idüp ol Husrev-i şü'arâ-yı şirin-beyân, mesâmi'i mecâmi'i âlemiyâna gûşvâre takup tab'-ı Pervîn'e pervîzen asmışdur. El-hak nîrû-yı bâzû-yı belâgatle okın atup yayın yasmışdur." (Mecdî, *Şakayık Terc.*, matbu, 128. s.)

"Kitâb-ı mezkûr hod egerçi ekser yiri tercemedür; ammâ be-her hâl muhkem ve üstüvâr ve yek-dest ve hemvârdür. Ol zamâna göre, şîrde bu zarâfet ve bu letâfet çokdur. .... Husrev ü Şirin dahi, meşhûr-i şehîr ü diyârdur; gayet-i şöhetinden ebyâtı îrâd olunmadı." (*Âşık Çelebi Tezkiresi*)

"Mesnevîde nihayet kudreti vardır. ... Egerçi kitâb-ı mezbûr tercemedür, ammâ muhkem ve üstüvâr ve yek-dest ve hemvârdur. Çünkü kitâb-ı mezbûr halk arasında meşhûr ve medâyih ü mefâhiri sahâyif-i kulûb-ı cümhûrda mastûrdur." (*Kınalızade Hasan Ç. Tezkiresi*)

"Fe-lâcerem zamânına göre edâları be-gayet münâsib imiş, el-kıssa şâir-i mezbûr nazm-ı Husrev ü Şirin ile meşhûr (dur). ... Kitâb-ı mezbûrda hoş-âyende ba'zı ebyâtı ve zebân-ı vüku'da elfâz ü ibârâtı mütekâsir ve mevfürdur; ol sebebden bir kaç beyitle iktifâ olındı." (Âli, *Küh-ül-ahbâr*)

"Sultân Murâd Hân nâmına Husrev ü Şirin nazm itmişdür, hakka ki, hayli ma'ârif derc itmişdür." (*Beyânî Tezkiresi*)

"... Cümleden lisân-ı türkîde manzûm Husrev ü Şirin nâm kitâbı beyn-el-enâm mu'teber ve makbûldür." (*Tuhfet-ül-mücâhidîn*)

Eski müelliflerin hükümlerinde eserin değer ve kuvveti, uzun süren şöhetini hakkında yeter derecede kayıtlar buluyoruz.

Husrev ü Şirin Şeyhî'nin en kuvvetli ve en değerli eseridir. Şair, şahsiyetini bu eserle tesbit etmiştir, denilebilir. *Husrev ü*

Şirin, Türk mesnevi edebiyatında bir merhaleidir. Kendinden öncekilerin ve çağdaşlarının eserleri arasında dil, üslûp, ifade ve tahkiye, tasvirler, hayal ve duygular bakımından bu kuvvette bir mesnevi yoktur. Şeyhî'nin *Husrev ü Şirin*'i Türk edebiyatının belli başlı mesnevilerinden biridir. Onu bu nev'in ilk şaheseri saymak her halde yanlış olmaz.

Bütün bunlara rağmen, *Husrev ü Şirin*'i beğenmeyenler de vardır. Tâcizade Cafer Çelebi ve Ziya Paşa, Şeyhî'yi bilhassa —sonraları terk edilmiş olan— kadîm türkçe kelimeler kullanmakla tenkid ediyorlar. Cafer Çelebi onun İran edebiyatını takliden eser meydana getirmesini de ayrıca beğenmiyor. Bu iki nokta etrafında *Hevesname* mukaddimesinde şunları söylemiştir:

Eğer Şeyhî'dür insâf eyle billâh
Sühan-verlikden olmuş gerçi âgâh
Sözün üslûb-ı nazmın anlamış ol
Kelâmın tavr u tarzın anlamış ol
Fesâhatde velîkin kârı yokdur
Kelâmının garîb elfâzı çokdur

.....
Bu hâl ile yine iy merd-i üstâd
Birinün dahi yok şânında icâd
Mu'ayyen her birinün hâl ü kali
Olupdur terceme ulu kemâli

.....
Hayâl-i hâssa çün kadir degüller
Hakikatde bular şâir degüller

Ziyâ Paşa'nın aşağıdaki hükümleri, Gıbb'in de çok haklı olarak işaret ettiği gibi, hiç de doğru sayılamaz:

Şeyhî dahi gelmiş ol zamânda
Bir hayli eser komuş cihânda
Elfâzı velî kaba be-gayet
Ma'nâca da yokdur anda lezzet

(*Harabat* mukaddimesi)

Âli de, *Künh-ül-ahbâr*'da Şeyhî'nin nazım dilini ve edasını tenkid etmekle beraber, isabetli mütalâalarda bulunmaktadır. Âli'ye göre Türk dili o zamanlar belâgatten uzaktı.

Nezaketi ve zarafetten berî bulunuyordu. Şeyhî ve öbür şairler fesahat ve belâğatin ne olduğunu biliyorlar, lâkin tatbik edemiyorlardı. Şeyhî'nin edası tımturaklı değildi. Fakat bu vaziyet Şeyhî'ye değil, bütün o devir şairlerine aitti. Hiç biri edanın güzel olmasına dikkat etmezdi. Necatî'nin bunlara nisbeten edanın güzelliğine ehemmiyet verdiğini kaydeden Âli, Şeyhî'nin edasının zamanına göre gayet münasip olduğunu ilâve etmeyi de unutmamıştır.